

Karl Erland Gadelii (gadelii@ling.gu.se)

Datansamling genom språkelicitering

1. Introduktion

Detta kapitel bygger på en text av Jouni Maho från en tidigare preliminär version av denna bok, men har omarbetats och utökats i avsevärd omfattning.

Datansamling genom språkelicitering (även kallad **informantarbete** eller **lingvistisk intervju**) är en metod för kartläggning av ett vanligtvis okänt språk. Under språkelicitering arbetar lingvisten tillsammans med en **informant** som är infödd talare och får vederbörande att säga saker på språket i fråga. Denna arbetsmetod kan överlappa med metoderna observation, intervju och enkät, beskrivna i kap. X i denna bok av Sally Boyd & Beatriz Dorriots. Deras resonemang om informanturval är också relevant vad beträffar språkelicitering. Överlapp med eliciteringsmodellen föreligger i synnerhet vid intervjumetoden, men även vid t.ex. deltagandeobservation. Klassiska intervjuundersökningar beskrivs av Labov (1972, 1984), då han bad informanter att tala om ämnen av typen "berätta om ett tillfälle när du var nära att dö". I och med engagemanget i ämnet tänktes informanterna slappna av och släppa på det genuina talspråket, "the vernacular". Som Boyd & Dorriots påpekar kan detta dock vara en etiskt tveksam metod om lingvisten bara är intresserad av ett visst språkligt drag i det som informanten berättar. I språkelicitering kan denna metod fungera bra som inledning, och leda över i mer språkliga uppgifter. Man bör dock antagligen undvika så dramatiska samtalsämnen som ovanstående, men kan förslagsvis be informanten berätta om sitt språks situation, vilket gör det logiskt att sedan övergå till eliciteringsarbete.

Elicitering tillämpas alltså i främsta hand vid beskrivning av ett för lingvisten okänt språk, men kan också användas om lingvisten vill verifiera sina intuitioner om sitt eget modersmål eller skaffa sig exempel till lingvistisk argumentation från ett språk som han/hon inte talar som förstaspråk. I chomskyansk tradition arbetar man oftast med EN informant, och betonar alltså vikten av att denne är infödd talare. Språkelicitering är en klassisk arbetsmetod inom fältlingvistik och förknippas i synnerhet med tidig nordamerikansk strukturalism och dess beskrivningar av indianspråk.

2. Varför språkbeskrivningar?

En språkbeskrivning kan vara komplett eller partiell, även om en helt komplett sådan naturligtvis aldrig går att åstadkomma. Partiella språkbeskrivningar kan ägnas t.ex.

- fonologi
- morfologi
- syntax
- ordförråd
- texter/narrativer/samtal
- kommunikationsmönster

eller någon aspekt därav. Av tradition har fältlingvister mest koncentrerat sig på de grundläggande nivåerna såsom fonologi och morfosyntax, men samtidigt är det svårt att uttömmande beskriva dessa utan att studera autentiska texter och samtal (se vidare nedan).

I detta sammanhang bör man oxå fråga sig varför man gör en språkbeskrivning. Språkbeskrivningar är relevanta i ett flertal avseenden, varav några listas nedan:

- inomspråkligt deskriptivt intresse (producera ordböcker och grammatikor m.m.)
- inomspråkligt teoretiskt intresse (illustrera typologisk variation, mänsklig språkförmåga)
- dokumentera hotat språk och/eller kultur
- skapa underlag för ortografiarbete
- utbildningspolitiska avsikter
- producera skolböcker
- översättning
- bygga upp terminologiska databaser
- språkvård, standardisering

Språkbeskrivningar kan alltså behandla diverse aspekter av ett språk och ha skiftande syften. Fortsättningsvis skall vi ägna oss åt klassisk språkelicitering, det vill säga informantarbete med en infödd talare av ett för lingvisten "exotiskt" språk. Eftersom de flesta lingvister kommer från västerlandet och talar ett indo-europeiskt språk kommer språkelicitering ofta att omfatta icke-västerländska ursprungsspråk. Man kan naturligtvis även tänka sig att bedriva informantarbete med talare av exotiska språk som på grund av invandring befinner sig i den västerländske lingvistens närmiljö, men detta bör undvikas, dels på grund av att talarna i fråga inte alltid kan anses vara representativa för sin språkgemenskap, dels för att lingvisten inte får någon uppfattning om språksamfundets i fråga natur.

3. Eliciteringssituationen

Den klassiska språkeliciteringen äger alltså rum i en för lingvisten exotisk miljö, till exempel under en kokospalm eller i en igloo, där det vanligvis inte finns tillgång till de tekniska hjälpmedel som dagens lingvister är vana vid.

Eliciteringssituationen ställer alltså stora krav på lingvistens flexibilitet. En vit medelklasslingvist som dimper ner i sin jumbojet med väskor fyllda av högteknologisk inspelningsapparat blir naturligtvis oxå per automatik betraktad med misstänksamhet från informanternas sida, och stora krav ställs på den förres sociala kompetens. Inte minst kan frågan om ekonomisk ersättning till informanterna bli känslig. I bästa fall uppfattas lingvistens intresse för det "exotiska" språket som en ära, i värsta fall anses man lägga sig i sådant som inte angår en och blir associerad till tidigare missionärsverksamhet. Ofta uppfattas västerländska lingvister som opålitliga, eftersom de efter att ha skaffat sig de språkliga data de behöver sedan bara kan försvinna över en natt. Lingvisten motverkar bäst sådana problem genom att bosätta sig i språkgemenskapen i fråga i åratal och utföra deltagandeobservation ("go native"), men av praktiska skäl är detta inte alltid genomförbart.

När det gäller att hitta informanter finns det många beprövade metoder. Eftersom språkelicitering i sin klassiska form inbegriper enskilda personer behöver man kanske inte ha samma krav på representativitet etc. som vid statistiskt inriktade undersökningar. Samtidigt förekommer det att man har flera informanter från samma språk (ibland kallat "composite informant"), men detta kan ibland skapa problem om vederbörande har motsägande intuitioner varvid prestige och matkrelationer mellan informanterna lätt kan komma att spela en oönskad roll. När det gäller att hitta den idealiske informanten kan det på ett sätt vara fördelaktigt att arbeta med lingvistiskt medvetna personer, men samtidigt kan dessa ha normativa uppfattningar om sitt språk. Å andra sidan kan det vara olämpligt att använda sig av språkligt helt omedvetna personer, för dessa kan bara bli förvirrade när lingvisten frågar "kan man säga så här?". Det har hävdats att lågstadielärare är de bästa informanterna för de är utbildade men lever ändå i verkligheten. Om fältlingvisten arbetar i stadsmiljö är det inte ovanligt att denne använder sig av universitets- eller högre studerande som informanter i förekommande fall, men detta kan vara vanskligt eftersom dylika personer kan utgöra en icke-representativ elit. I tredje världen kan metoden dock vara praktisk i och med att det kanske bara finns ett enda universitet i landet i fråga, som då samlar talare från alla språkgrupper i landet. I praktiken är det antagligen bäst att närma sig en språkgemenskap genom en individuell kontakt (kollega, personlig bekant, officiell person i språkgemenskapen i fråga) för att på ett smidigt sätt bli introducerad, och då får man också lita på att de informanter som ens kontakter föreslår såsom lämpliga för eliciteringsarbete. Om kontakterna går via officiella kanaler blir det dock tyvärr ofta svårt att komma i kontakt med vissa typer av talare, såsom kvinnor och talare av minoritetsspråk.

Själva eliciterande bygger alltså på att man får informanten att säga olika saker på det studerade språket. Härvidlag är lingvisten betjänt av olika slags medel för dokumentering allt ifrån papper och penna till modern teknologi.

Fältanteckningar gjorda med hjälp av papper och penna är fortfarande en viktig arbetsmetod för fältlingvisten och kräver ingen strömförsörjning eller dylikt. Men dessutom måste fältlingvisten på något sätt kunna spela in det undersökta språket. Detta kan tänkas ske på flera sätt, med alltifrån traditionella analoga kassetbandspelare till DAT-bandspelare, minidisk, CD, DVD, direkt in i dator eller video. Hur man än gör så finns alltid risk för tekniska problem: brist på batterier, sand i maskineriet, strömspikar, etc. Om man inte har mycket extrabatterier är det praktiskt med uppladdningsbara dito, men då krävs tillgång till ström. Teknisk apparatur driven av solceller är idealiskt (förutom under regntid). Kommunikationsmönster, icke-verbal kommunikation m.m. undersöks bäst genom videoinspelningar, men då finns alltid en risk att lingvisten reduceras till filmare. Audioinspelningar avsedda för fonetisk analys kräver hög ljudkvalitet, vilket kan vara svårt att uppnå. Om man använder myggmikrofon förbättras ljudkvaliteten avsevärt.

4. Vad kan man vänta sig att stöta på vid språkelicitering?

Det fältlingvistiska arbetet innebär ofta att man ställs inför oväntade situationer. I en sociolingvistisk undersökning på den afrikanska landsbygden visade det sig att klassiska diagnosfrågor avseende socio-ekonomisk status inte fungerade, utan istället fick lingvisten ställa frågor i stil med "vilket material är din bostad byggd av?", "hur många gånger om dagen äter du lagad mat?", etc., och därifrån dra sina slutsatser om informanternas status.

När det gäller den rent lingvistiska intervjun kan man fråga sig om fältlingvisten bör rensa sin hjärna från förutfattade meningar eller skaffa sig så grundläggande kunskaper som möjligt i språktypologi för att på så sätt förutse alla tänkbara typer av språkliga företeelser. Hur som helst slås man ibland som fältlingvist av misstanken att västerländska språk är ganska otypiska för den språkliga variationen i världen. Nedan listas några företeelser som inte är ovanliga i ett typologiskt perspektiv men sällsynta i indo-europeiska språk:

- komplexa fonem (t.ex. <hl>, <tl>, <sw> i bantuspråk)
- ordtoner
- flytande toner
- ergativ-absolutiva kasussystem
- seriella verbkonstruktioner ("he threw the bottle break" = 'he smashed the bottle')
- predikatsklyvningar ("gilla han gillar kaffe" = 'han gillar verkligen kaffe')
- fjärde person (olika former för "han/hon/den/det" beroende på referentens placering eller relevans för sammanhanget)
- oskiljbara possessiver (skillnad på "Kalles hund" och "Kalles näsa")
- statiska vs. dynamiska verb
- proximitet (tidsmässig eller hos referenter)

- andra ordföljder än SVO
- omfattande personböjning på verbet (t.ex. speciell verbböjning om subjektet flyter nedför en flod)
- omfattande TMA- och valensmarkeringssystem
- animathetshierarkier
- ideofoner
- speciella narrativformer hos verbet

Det är naturligtvis bra om eliciteraren på förhand är bekant med dessa företeelser, eftersom någon eller några av dem med säkerhet dyker upp i informantens språk.

5. Hur kommunicerar man under eliciteringsarbetet?

Innan vi går in på olika former för elicitering skall vi nämna något om vilket kommunikationsspråk man kan tänkas använda under eliciteringen. Denna fråga är av centralt intresse men förbigås tyvärr ibland. Vi kan tänka oss följande fall:

- Lingvisten kan informantens språk (har vissa fördelar men är ovanligt, om lingvisten är mycket förtrogen med informantens språk minskar relevansen av informantarbete)
- Man har gemensamt språk (praktiskt men förutsätter likvärdiga språkkunskaper, samt översättbarhet mellan kommunikationsspråket och det eliciterade språket)
- Via tolk (bra men omständligt, dessutom kan tolken vara lika bra informant som informanten)
- Inget gemensamt kommunikationsmedel—gester, kroppsspråk, rita i sanden (i längden ineffektivt och begränsat)

På grund av de västerländska språkens segertåg över världen används nog idag ofta ett dylikt språk som kommunikationsmedium, vilket kan ha vissa nackdelar. De klassiska fältlingvisterna arbetade däremot från "scratch" och fick lägga mycket lång tid på att själv lära sig så pass mycket av det aktuella språket att mer avancerad elicitering kunde ske.

6. Eliciteringsmetoder

Vi går nu in på de olika faktiska eliciteringsmetoderna, varav den mest grundläggande är **direktelicitering**, även kallad pekmetoden. Denna metod innebär att lingvisten pekar på konkreta föremål i kommunikationssituationen: naturfenomen, kroppsdelar, växter, blommor, träd, djur, maträtter, husgeråd, kläder, smycken, verktyg, artefakter m.m. Som Maho (1996) påpekar kan bilderböcker även fungera bra, samt att rita. Genom denna metod får man fram diverse substantiv, men ord från övriga ordklasser blir problematiska att elicitera fram. Dessutom är metoden begränsad till konkreta företeelser, och det är svårt

att locka fram motsvarigheter till "frihet", "jämlighet" och "broderskap". En annan metod är s.k. **enkel elicitering**, varvid informanten översätter ord och uttryck som lingvisten förelägger honom/henne. Denna metod förutsätter att informanten behärskar lingvistens språk och att översättbarhet föreligger. Ett typiskt exempel på denna metod utgörs av den s.k. Swadeshlistan, en ordlista innehållande ett hundratal förment kulturoberoende ord/begrepp, som informanten ombeds översätta till sitt modersmål. Denna lista har dock kritiserats på diverse sätt, och fältlingvister har varit tvungna att modifiera den beroende på vilken typ av språkgemenskap man studerat. **Korrektiv elicitering** innebär att lingvisten gör intelligent gissningar om vad något borde heta på det undersökta språket och sedan rättas av informanten. Detta är en bra metod, som dock kräver att lingvisten är ganska duktig på språket i fråga. **Parafraserande elicitering** innebär att lingvisten ber informanten säga samma sak fast på ett annat sätt. Denna metod kan vara givande men är också behäftad med ett osäkerhetsmoment. Dessutom kan den få karaktären av "gissa-vad-lingvisten-tänker-på". Den **paradigmatiska eliciteringen** går ut på att informanten producerar böjningsserier av typen

- jag sover, du sover, han/hon/den/det sover...
- jag sover, jag sov, jag skall sova...

Denna typ av elicitering är viktig ur kompletthetsaspekten men monoton och tråkig för informanten. Den **målinriktade eliciteringen** slutligen innebär slutligen att man registrerar återkommande fenomen och uppställer hypoteser om dessa utifrån vilka man sedan konstruerar olika testmeningar. Maho (1996) noterar att detta har gjorts för interrogativer, negation och semantiska fält (färger, släktskapsord m.m.). Ett annat exempel refereras av Boyd & Dorriots i denna bok, nämligen när lingvisten eliciterar fram konditionala verbformer genom att fråga informanten "vad skulle du göra om du vann en miljon på tipset?"

7. Eliciterade kategorier

Vad beträffar eliciterade kategorier bör man ställa sig frågan huruvida man skall börja med att identifiera språkets fonem och sedan bygga vidare uppåt för att slutligen nå textnivån, eller om man bör börja med enklare texter eller kärnsatser och sedan systematiskt segmentera dem tills man kommer ner till fonemnivån. Antagligen är inget av dessa angreppssätt idealiskt, utan man bör börja på ordnivån och be informanten benämna konkreta ting i närmiljön, som tidigare påpekades. Med utgångspunkt i denna mellannivå kan man sedan dels utföra morfologisk och fonologisk segmentering, dels bygga vidare uppåt till fras-, sats- och textnivån (se vidare nedan).

Direktelicitering ger oss alltså i första hand substantiv refererande till konkreta företeelser, medan det är svårt att elicitera fram substantiv med abstrakt referens. Detta gäller även ord från de övriga lexikala ordklasserna, såsom verb, adjektiv och adverb. Räkneord motsvaras av nomen i många språk, och kan vara mycket komplexa. Det bör oxå påpekas, som Maho (1996) framhåller, att verb inte alltid går att skilja från substantiv i isolerande språk, samt att adjektiv och adverb inte existerar som separata ordklasser i vissa språk. Ordelicitering ger oss alltså upplysningar om språkets fonologiska system samt i förekommande fall morfologi. För att beskriva språkets fonologi måste man dock upprätta minimala par, vilket kräver ett rätt omfattande ordmaterial, vilket i än högre grad gäller identifierandet av allofoni och allomorfi.

Vad beträffar språkets formord, t.ex. prepositioner, determinatorer, konjunktioner etc. så går dessa över huvud taget inte att elicitera fram separat, utan de erhålles genom fraselicitering (se nedan).

Förutom den ovan diskuterade **ordeliciteringen** kan vi alltså även urskilja elicitering av **fraser, meningar/satser** samt **texter**. "Fras" är en teknisk lingvistisk term som betyder ungefär "konstituent bestående av huvord + eventuella bestämmningar". Om vi har eliciterat fram ordet "penna" kan vi sedan tänka oss att få informanten att producera nominalfraser av typen "en blå penna", "två blåa pennor", etc., men hur det här skall gå till kan naturligtvis diskuteras, och felkällorna är legio. Nominalfrasen kan ha mycket varierande innehåll (se vidare övningsuppgiften) och kan genom detta ge upplysningar om ordklassindelningar, viss ordföljd, genussystem med eventuell kongruensböjning, lokalkasus, samt fonologisk och tonologisk sandhi, enligt Maho (1996).

Andra exempel på fraser är "på bordet" som är en prepositionsfras, nominalfrasen "ett bord", och verbfrasen "vill kanske sova". Det är naturligt (i fråga om formord nödvändigt) att tänka sig att eliciteringen fortsätter från ordtill frasnivå. Även meningar eller satser kan därvidlag ses som fraser, och en mening/sats består i typfallet av en nominalfras (subjektsdelen) och en verbfras (predikatsdelen). Ju mer avancerad eliciteringen blir desto svårare blir det dock att hålla kontroll på vad man eliciterar, och detta gäller naturligtvis i än högre grad på textnivån. Vad beträffar satsnivån menar Maho (1996) att denna kan ge upplysningar om ordföljd, böjningsmorfologi, tempus-, modus- och aspektmarkering (TMA), konjunktioner/subjunktioner, satsprosodi och sandhi, men att det är riskabelt att elicitera enskilda huvudsatser för då går man miste om mycket TMA-information, och dessutom är fragmentariskt huvudsatseliciterande ointressant och ointuitivt för informanten. Autentiska texter där de enskilda meningarna förekommer i ett sammanhang uppvisar däremot sådana saker som ideofoner, konsekutivtempus, peripetimarkörer, fokus- vs. bakgrundsmarkering, nära vs. avlägsen framtid och dåtid, m.m. Som

Maho (1996) påpekar är textelicitering den minst tråkiga elicitationsformen, och den ger oxå mängder av värdefull pragmatisk kunskap, inte minst av mytologisk och religiös karaktär.

8. Transkription

Det eliciterade materialet bör lämpligtvis transkriberas på något sätt, förslagsvis med hjälp av dator. Transkription kan tyckas vara en detaljfråga men faktum är att transkriberande rymmer diverse vetenskapliga och politiska frågor. Här avses dock inte den typ av transkription som diskuteras i kapitlet X i denna bok, som snarast behandlar nedtecknande av talspråk med hjälp av ett redan etablerat skriftspråk. I det fältlingvistiska arbetet kan det istället bli fråga om att välja skriftsystem för att återge ett dittills oskrivet språk. Först får man då bestämma sig för skriftsystem (logografiskt, stavelsebaserat eller alfabetiskt) och om man väljer ett alfabetiskt, vilket är vanligast, får man sedan välja alfabetstyp (latinsk, arabisk, kyrillisk, devanagari, etc.). Därefter kommer frågan om rent ortografiska principer, alltså hur t.ex. "sje-ljudet" skall återges inom ett visst alfabet, vilket inte har någonting med själva valet av alfabet att göra.

I vissa fall finns redan en informell ortografi för det oskrivna språket, eller så existerar en tidigare norm för att skriva språket i fråga, t.ex. introducerad av missionärer. Det är inte ovanligt att fältlingvisten är kritisk till dylika ortografier, och Vaux & Cooper (1999:28) nämner då möjligheten att använda det internationella fonetiska alfabetet (IPA). IPA är populärt hos lingvister på grund av dess universalitet men uppskattas inte alltid av lekmän, förmodligen på grund av att det är ganska opakt samt gynnar talare av språk med latinska alfabet. Ett annat alternativ är att tillgripa en ortografi baserad på det dominerande språket om ett sådant finns (t.ex. lokalt majoritetsspråk eller postkolonialt språk). Detta är en otillfredsställande lösning ideologiskt sett, som dock kan ha den praktiska fördelen att talarna av det oskrivna språket är bekanta med det dominerande språkets ortografi genom skolundervisning m.m. Slutligen kan nämnas alternativet att man uppfinner ett helt ny skriftsystem *ab ovo* för språket i fråga. Detta skedde t.ex. med det nordamerikanska indianspråket cree samt inuktitut (grönländska) på 1800-talet, då några missionärer uppfann en stavelseskrift för dessa språk.

9. Avslutning

Datainsamling genom språkelicitering är ett av lingvistikens mest grundläggande hantverk. Denna metod är av intresse för alla praktiskt arbetande lingvister, och den ger insikter i de mänskliga språkens enhet och mångfald. Via datainsamling genom språkelicitering får man veta att det västafrikanska språket yoruba använder särskilda former av räkneorden för att räkna snäckor. I en tid av språklig likriktning och teknifiering är intressant att beskriva språksamfund

där det muntliga traderandet är den förnämsta konstarten och duktiga berättare åtnjuter högsta prestige.

Bibliografi

Bouquiaux, Luc & Jacqueline M.C. Thomas. 1992 (först publicerad på franska 1971). *Studying and describing unwritten languages*. Dallas: Summer Institute of Linguistics.

Maho, Jouni. 1996. Datainsamling genom språkelicitering. Manuskript, Inst. f. lingvistik, Göteborgs Universitet.

Samarin, William J. 1967. *Field linguistics*. New York: Holt, Rinehart & Winston.

Vaux, Bert & Justin Cooper. 1999. *Introduction to linguistic field methods*. München/Newcastle: LINCOM EUROPA.

Övning

A.

Be någon i gruppen som talar ett språk som de övriga inte kan att agera informant. Elicitera fram så mycket information som möjligt om nominalfrasen i det okända språket, till en början utan att använda något gemensamt kontaktspråk. Börja med namn på konkreta föremål som finns närvarande i talsituationen. Variera eliciterandet så att ni får med så många modifieringar av substantivet som möjligt. På svenska åtföljs nomenet till exempel av

- artiklar (obestämd, bestämd, determinativ, demonstrativ, kvantifikator): "en häst", "den hästen", "denna häst", "denna/den här hästen", "ingen häst", "många hästar", "tre hästar" (observera att många språk har mycket komplicerade artikelsystem med finindelningar beroende på grader av bestämdhet och närhet)
- adjektivattribut ("den gamla hästen")
- genitivuttryck med pronominal vs. lexikal ägare ("min häst", "mannens häst") och oskiljbar vs. skiljbar relation mellan ägare och ägt ("Kalles häst", "Kalles näsa")
- prepositionsattribut ("mannen på taket")
- adverbattribut ("vägen dit")
- appositioner ("Kalle, min vän")
- infinitivattribut ("förmågan att simma")
- satsattribut (inkluderande relativsatser) ("åsikten att han kunde simma", "mannen som du träffade")

Segmentera och glossera de eliciterade fraserna. Vilka kategorier uttrycks med böjning och vilka uttrycks syntaktiskt? Förekommer i det senare fallet kongruens, och isåfall i vilka dimensioner (jfr svenskans genus-, numerus- och bestämdhetskongruens)? Gör språket andra distinktioner, t.ex. avseende animathet eller andra semantiska dimensioner? Vilka problem stöter man på i eliciterandet? Hur eliciterar man fram namn på abstrakta företeelser?

B.

Diskutera olika sätt att skriva ned de eliciterade uttrycken. Vilken typ av ortografi upplevs som mest naturlig av informanten? Varför?

C.

Be informanten beskriva en bildserie utan pratbubblor. Segmentera, glossera och ge idiomatisk översättning. Vilka intressanta språkliga fenomen hittar ni?